

vsekakor presegajo vse možnosti, ki je z njimi računala dosedanja politika; zato je bil konflikt neizogiben.

Položaj evropskih malih narodov, posebno tistih malih narodov na vzhodu nemško-italijanskega narodnega ozemlja, ki so bili doslej le bolj pastorki liberalne civilizacije 19. stoletja, je danes posebno težak. Sodobni sistemi vezanega gospodarstva, sodobni politični koncepti in posebno še današnja vojna tehnika dokazujejo, kako zelo je ogrožena njihova eksistenca. In vendar ni med malimi evropskimi narodi danes niti enega, ki bi dvomil o svoji bodočnosti.

Slovenci se imamo liberalni dobi in svetovni vojni zahvaliti, da sta ustvarili možnost za naš politični razvoj. Poprej itak nismo v politiki sploh ničesar pomenili. Kljub temu pa nimamo razloga, da bi branili mirovne pogodbe, ki so bile za slovensko zemljo tako usodnega pomena. Naša bodočnost tudi ni vezana na bodočnost evropskega liberalizma, čeprav nam druga od omenjenih doktrin ne dovoljuje, da bi omahovali pri določitvi svojega stališča do nje. Treba nam je le trdne vere in jeklene volje, da se ohranimo, treba nam je soglasja s sosednimi sorodnimi narodi, ki živijo v istem položaju in imajo iste interese. Če bomo ostali zvesti sebi, bomo našli pravo pot in se nam ni treba bati za svojo bodočnost. Potem bo novi evropski požar privedel do rešitve za nas in morda tudi do nove ureditve Evrope, boljše od tiste, ki sta jo ustvarila Versailles in Ženeva.

Delavsko gibanje v slovenskem kulturnem življenju*

Dušan Kermauner

Moderno družbeno življenje se je razvijalo pri Slovencih dokaj drugače kakor pri Hrvatih in Srbih. Med posebnimi zgodovinskimi pogoji njihovega razvoja je gotovo najvažnejše dejstvo, da so bili tesno vključeni v avstrijski socialni, politični in kulturni krog. To seveda ni noben njihov greh. V odporu proti tujemu socialnemu, političnemu in kulturnemu pritisku so z narodnim prebujenjem uveljavili svojo narodno samobitnost in jo žilavo razvijali — v okviru danih zgodovinskih družbenih pogojev, dane socialne strukture in odnosa socialnih sil v narodu. Razumljivo je, da se je notranja družbeno-politična diferenciacija pri Slovencih razvijala analogno kakor pri drugih narodih istega kroga in podobne socialne strukture.

Prva stopnja te diferenciacije je bila ločitev liberalne meščanske inteligence, ki je s simpatijami spremljala tako imenovani „kulturni boj“

---

* Ta sestavek sem napisal za slovenski zvezek sarajevske revije „Pregled“ (junij—julij 1939). Priobčen pa je bil v tako površnem, na gosto s pomotami posejanem in pomanjkljivem prevodu in natisu, da se moram proti njemu zavarovati. Zato objavljam članek v originalu.

tedanjega evropskega liberalizma zoper vpliv katoliške cerkve na državo in javno življenje, od konservativnega meščanstva, ki se je oklepalo starega reda z maksimo „vse za vero, dom, cesarja“ in skušalo zapreti pot novemu evropskemu duhu v patriarhalno slovensko življenje. Ta ločitev se je prenesla iz središč avstrijske politike, a je bila hkrati odraz dejstva, da se je začela na Slovenskem poleg duhovščine razvijati nova socialna in kulturna sila — domača posvetna inteligenca, ki se je socialno prepletala z višjo meščansko plastjo po malih slovenskih mestih in ki je bila željna vodilne vloge v narodnem življenju. To vlogo si je za kratko dobo tudi pridobila, a ne osvojila v odkritem boju in oprta na razgibane ljudske množice, ampak tako, da se je pritajila in prilagodila konservativnosti. Na to pot jo je vodila njena gospodarska, socialna in idejna šibkost ter perspektive, ki jih je njeni karieri odpiral takrat še neomajni avstrijski fevdalno-meščanski birokratski sistem.

Moderno politično življenje, ki ga označuje boj za ljudske množice med socialnimi silami, opremljenimi s posebnimi družbeno-političnimi ideologijami, se je začelo pri Slovencih šele konec prejšnjega stoletja z nastopom moderne katoliške stranke in delavske socialnodemokratske stranke.

Moderno katoliško gibanje med Slovenci je posnetek podobnega gibanja med avstrijskimi Nemci. Njegovo zgodovinsko bistvo je naslednje: Kjer meščanstvo zaradi svoje šibkosti in z njo zvezane konservativne usmerjenosti ni moglo idejno — v kulturnem in političnem pogledu — trdneje obvladati podeželje, se je duhovščina oprla na nezadovoljstvo kmečkih množic, ki so trpele od dolgotrajne agrarne krize, izkoristila nasprotstvo vasi do mesta, ponudila kmetu organizacijo kreditnega in gospodarskega združništva ter tako iztrgala politično vodilno vlogo iz rok liberalnega meščanstva in inteligence. To se je na Slovenskem zlahka posrečilo „narodno-katoliški“ stranki (od l. 1905. „Slovenska ljudska stranka“), oprti na močno organizacijo cerkve in opremljeni z izdelanim političnim načrtom. Osamila je šibko slovensko meščanstvo, osvojila vas in zaprla pot do nje tudi novemu nasprotniku, delavski socialni demokraciji; v tekmi z le-to je šla takoj naproti tudi delavskemu sloju s krščansko socialističnimi teorijami, gesli in organizacijami. Iz težnje, da bi katoliško gibanje ustrezalo tudi zapostavljenim ljudskim plastem v vasi in mestu, se je začela razvijati demokratična, socialistično pobarvana leva katoliška družbenopolitična ideologija, ki je — kar omenjamo tu le mimogrede — pozneje po svetovni vojni doživela v „slovenski ljudski stranki“ velik razmah.

Socialna demokracija se je pri Slovencih končno formirala sredi devetdesetih let po dveh desetletjih predzgodovine, v katero pada tudi sodni proces proti vodilnim članom ljubljanskega delavskega izobraževalnega društva l. 1884., ki se je končal z obsodbo Franceta Železnikarja na deset

let ječe. Njen nastanek je najtesneje zvezan z avstrijsko nemško socialno demokracijo, od katere je prevzela ideologijo in taktiko. Njen nastop v tedanjem patriarhalnem slovenskem življenju, ki se je razvijalo idilično pod varuštvom avstrijske birokracije, je pomenil pravo revolucionarno „prevrednotenje vseh vrednot“. Mogla si je priboriti pravico do obstoja v narodu le v najostrejšem boju proti obema vladajočima strankama. Značilno je dejstvo, da ni hotela nobena slovenska tiskarna tiskati njeno glasilo, ki je zato moralo izhajati nekaj časa na Dunaju, pozneje pa (do l. 1905.) v Trstu, zelo važnem središču slovenskega delavskega gibanja.

Ko smo tako v najbežnejšem orisu predstavili nositelje treh družbeno-političnih ideologij, ki si stoje še danes nasproti v slovenskem življenju, liberalne, klerikalne in socialistične, prehajamo k našemu vprašanju: Kako si je tretja ideologija osvajala pozicije v slovenskem kulturnem življenju, v območju slovenske misli? Tu nas ne zanima politična dejavnost v ožjem smislu, ampak ideološka dejavnost pri reševanju splošnih družbenih problemov, kulturotvorna miselna dejavnost, ki se kaže v publicistiki in v literaturi kot odrazu družbenega življenja naroda. Seveda ni mogoče to funkcijo delavskega gibanja odtrgati od njenega ozadja ali osnove, od elementarnih nastopov slovenskega proletariata v dobi od prvih stavk ljubljanskih rokodelskih pomočnikov v sedemdesetih letih in od prve stavke trboveljskih rudarjev pred petdesetimi leti (l. 1889.) preko krvavih splošnih stavk l. 1902. v Trstu in l. 1920. v Ljubljani pa do zasedanja tovarn v stavki tekstilnih delavcev l. 1936. A prostor nam ne dopušča, da bi spremljali potek teh bojov, ki so včasih pomenili prave družbene potrese. Tu se hočemo baviti le z vprašanjem, koliko ideološko privlačnost je imelo delavsko gibanje spričo tega, ker se je njegova družbeno-politična ideologija izkazala bolj ali manj kos splošnim družbenim problemom naroda. V tem okviru se moramo omejiti le ne nekaj informativnih pripomb, ki seveda vprašanja ne izčrpajo, ampak vendar dajejo nekaj vpogleda v posebne slovenske družbeno-politične in kulturne razmere.

Kulturni pomen slovenskega delavskega gibanja bi bil razmeroma malenkosten, če bi bil odvisen samo od dnevne politične prakse socialnih demokratov, ki je le malo preraščala ozki okvir zastopanja specifičnih delavskih interesov v pogledu mezd, delovnega časa, stanovanjskih razmer, dostopa do izobrazbe in kulturnih dobrin. Čigava je torej bila zasluga, da je dobil socializem že v zadnjem desetletju pred svetovno vojno v območju slovenske misli večjo moč, kakor pa jo je imela socialna demokracija med političnimi strankami? Te zasluge ni mogoče pripisati vodilnim politikom socialne demokracije, ki so bili idejno pasivni in so zato bolj ali manj mehanično prenašali ideologijo avstrijske nemške in češke socialne demokracije na slovenska tla, se po njunem zgledu brigali skoraj izključno za neposredne interese delavskih strok, se politično omejevali

na agitacijo za izpopolnitev formalne demokracije v Avstriji (splošna in enaka volivna pravica je bila l. 1907. uvedena za dunajski državni zbor, ne pa tudi za deželne zборе in občinske zastoje), se izjavljali za rešitev narodnega vprašanja v Avstriji z nacionalno kulturno avtonomijo in za jugoslovansko orientacijo slovenske politike v duhu znane „tivolske“ resolucije jugoslovanske socialistične konference v Ljubljani l. 1909. Ne da bi hoteli podcenjevati pomen tega političnega dela, moramo vendar zaslugo za zgoraj omenjeno dejstvo priznati tistim socialističnim mislecem, ki so novo družbeno-politično ideologijo uporabili tako, da so razsvetljevali posebno slovensko družbeno problematiko, t. j. družbena vprašanja, ki so jih posebne zgodovinske, socialne in kulturne razmere slovenskega naroda modificirale na svojstven način. Res so zakoni kapitalističnega gospodarstva obče veljavni in ima osnovno socialno nasprotje pri vseh narodih isti značaj, toda neenakost socialno-zgodovinske dediščine (fevdalni preostanki itd.) in neenakomernost gospodarskega razvoja ustvarja posebnosti pri raznih narodih, ki se tičejo vse družbe (n. pr. narodno vprašanje) ali pa predvsem neproletarskih ljudskih slojev (kmečko vprašanje) in torej tudi delavskega gibanja, kolikor se to ne zapira v meje cehovske obrambe neposrednih interesov delavstva. Slovenska socialna demokracija je v bistvu delavsko gibanje utesnjevala v te ozke meje, hodila je bolj ali manj mimo vseh družbenih vprašanj, ki so terjala od družbenega razvoja svojo rešitev, prepuščajoč jih meščanstvu, da jih rešuje po svoje. Na to osnovno slabost slovenske socialne demokracije je — kakor bomo videli pozneje — v pravi klasični obliki opozoril — Ivan Cankar, ki ga moramo ne samo zaradi tega spoznanja, ampak zaradi vsega njegovega dela šteti med prve slovenske socialistične mislece in ga postaviti tudi med njimi na prvo mesto.

V Ivanu Cankarju, dediču vseh dotodanjih naprednih teženj slovenske kulture, je dosegel višek upor proti klavrni slovenski resničnosti tiste dobe, upor proti utesjenosti slovenskega življenja, ki je bilo žrtev tujih in domačih oblastnikov, sovražnikov proste in drzne misli — buditeljice zasuznjenega ljudstva. Cankar ni samo izražal tega upora, ki je tlel v vseh mladih generacijah od konca prejšnjega stoletja ter sem in tja zagorel z živim plamenom, ampak ga je s svojim delom skozi dve desetletji nenehoma izpodbujal in usmerjal k družbeno-politični ideologiji delavskega gibanja. To ideologijo, s katero se je orientiral v družbenem procesu proletarizacije, ki ga je preživljalo slovensko ljudstvo pod pritiskom prodirajočega kapitalizma, je uvedel v slovensko literaturo z močnimi slikami in liki svoje umetnosti in jo samostojno uporabil na slovenske kulturne in družbene razmere. V mladem, še tako zelo okornem delavskem gibanju je zrl veliko latentno družbeno-kulturno silo, ki bo edina sposobna preroditi slovensko družbo. Tako je Ivan Cankar osvojil v slovenski literaturi in kulturi delavskemu gibanju in njegovi ideologiji neuničljive pozicije.*

Družbeno - kulturni pomen delavskega gibanja je v predvojni dobi okreplila tudi vrsta filosocialističnih intelektualcev, ki so se postavili ob stran socialni demokraciji in tako načelno priznali, da je napredek slovenskega naroda vezan na dvig in razmah delavskega gibanja. Poleg odpora proti socialno konservativnemu in idejno jalovemu liberalizmu, ki se je izčrpaval v brezplodnem besednem uničevanju klerikalizma, je vodila te intelektualce k socialni demokraciji zlasti tudi skrb za zavarovanje obstoja malega slovenskega naroda kot soseda dveh velikih narodov v pogojih imperializma; največje jamstvo za svoboden razvoj malih narodov v bodočnosti so videli v naraščajoči moči delavskega gibanja v Evropi, ki je obljubljalo biti jez imperialistični nenasitnosti. Toda bistvo ideologije delavskega gibanja jim je ostalo tuje. Če se ne oziramo na edino izjemo med njimi, dr. Henrika Tumo, moramo ugotoviti, da so bili usmerjeni povsem reformistično-masarykovsko in da so gledali v delavskem gibanju zgolj pomožno silo radikalne meščanske demokracije, kakor vidimo iz idejne smeri njihovega glasila „Naši zapiski“ (1903—1914). Ideologi te revije so sicer svoje družbeno-politično stališče nazivali „slovenski socializem“, dejansko pa je šlo za levo-meščansko ideologijo, ki je bila le socialistično pobarvana.

Prepad, ki je ločil to strujo od ideologije delavskega gibanja, se je razkril šele v svetovni vojni. Kakor je bila za slovensko delavsko gibanje usodnega pomena predvsem cehovska usmerjenost socialne demokracije, ki je prepuščala narodno vprašanje, tedaj osrednje družbeno vprašanje, meščanstvu z argumentacijo, da je njena naloga le varovati delavske interese, pa je bil za vpliv socializma v območju slovenske misli usoden ravno nastop te struje, ki je že več ko deset let predstavljala socializem v slovenskem kulturnem življenju. Ta struja se je upravičeno postavila po robu pasivizmu, ki so ga zastopali vodilni socialni demokrati, in se pod imenom „socialistična omladina“ in z glasilom „Demokracija“ (1918—1919) odcepila od socialne demokracije. Pri tem pa se je idejno docela podredila radikalni meščanski demokraciji, ki se je v atmosferi wilsonizma mogočno razmahnila. V znamenju te demokracije se je bližal poraz in razpad Avstrije in v njenem znamenju se je končno pomladila poleg „slovenske ljudske stranke“ tudi slovenska liberalna stranka (od l. 1918. „jugoslovanska demokratska stranka“). Meščanstvo se je postavilo na čelo ljudskemu narodno-osvobodilnemu gibanju in se pripravljalo, da prevzame vladno na osvobojeni slovenski zemlji. In pri tem je našlo voljnega pomagača v „socialistični omladini“, ki ni bila samo nasprotnica cehovske usmerjenosti socialnih demokratov, ampak — vsakršne socialistične težnje, ki bi presegala okvir meščansko-demokratske revolucije in ogrožala vladajočino meščanstvo. Meščanski demokratizem obeh vladajočih ideologij se je tako razmahnil, da se je ideologija delavskega gibanja umaknila skoraj čisto v kot — kljub na-

stopu Ivana Cankarja sredi l. 1918., ki tudi tedaj ni omahnil v veri v delavsko gibanje in njegovo poslanstvo.

Ivan Cankar je z globoko kritiko zavrnil beg socialne demokracije pred splošnimi družbenimi problemi, ki so se imela v nastopajoči dobi reševati na revolucionaren način, beg, ki je obsojal delavsko gibanje k družbeno-politični jalovosti in k izgubi vodilne vloge v prelomni dobi. Hkrati pa je poudaril svojo veliko vero v proletariat, ki mu je bil „tista skala, na katero bomo gradili Slovenci svoj boljši dom“. Ta Cankarjeva vera je bila tuja tako radikalni meščanski demokraciji kakor tudi socialni demokraciji, ki se je vprav tedaj voljno vdala v vlogo levega krila meščanske demokracije, kar je bilo naravno dopolnilo njene cehovske usmerjenosti. Ob prevratu se je „socialistična omladina“ spojila s socialno demokracijo in ta se je trdno zvezala z obema meščanskima strankama v konservativen meščansko-demokratski blok.

Proti temu bloku se je v poprevratni dobi dvignil elementaren odpor delavskega gibanja, ki mu je dogajanje odprlo nove velike perspektive. Ko so odpadle wilsonistične iluzije, se je pokazala svetovna vojna v pravi luči. Nastopilo je novo vrenje, ki ga Ivan Cankar ni več dočakal. Obzorja so se razmaknila v širino in v daljavo — a slovenska misel je trdovratno ostajala v starih mejah. Tedanji rod je dal v literaturi malo neposrednega tehtnega izraza novemu vrenju (Fran Albrecht, Jože Pahor). V času, ko je nastopil med Hrvati Krleža in s toliko silo utrl pot novi družbeno-politični ideologiji, ne da bi se bil mogel naslanjati na kako podobno domače izročilo, kakršno so imeli Slovenci v Cankarju, je bilo v slovenski literaturi sicer nekoliko modnega tipanja po socializmu in dosti modnega rušenja pesniških oblik, a le malo je bilo novega duha — Cankarjevega duha. Za naslednjo dobo skoraj lahko rečemo, da so Cankarjevi epigoni povzemali po Cankarju prav vse — razen njegove družbeno-politične misli. Videti je bilo, kakor bi se bila tradicija te misli pretrgala. Najprej se je molče uveljavljalo mnenje, da je mogoče preiti preko nove družbeno-politične ideologije na dnevni red. Kmalu so jo začeli proglašati za mrtvo v območju slovenske misli in vrsta Cankarjevih komentatorjev se je spravila na delo, da bi odvzela Cankarju v pogledu te miselnosti vso vrednost.

Temu vladajočemu nazadnjaštvu in odmikanju slovenske literature od življenja sploh ter zlasti od novega življenja pa so se postavile po robu — nove generacije, ki so mogle in morale slediti Cankarjevemu idejnemu izročilu, veri v delovnega človeka, ki naj preuredi in prerodi svet. Že v prvem petletju po prevratu se je začela razvijati izrazita „proletarska“ literatura, ki je postavljala v ospredje delavčevo usodo in njegovo revolucionarnost. S Seliškarjevo pesniško zbirko „Trbovlje“ (1923) je postal nekak simbol te literature rudarski kraj Trbovlje, središče največjih delavskih gibanj, ki mu je posvečena tudi nedavna Mrzelova knjiga pravljič „Bog

v Trbovljah“. Mile Klopčič je izdal svojo prvo pesniško zbirko „Plamteči okovi“ (1924). Pojavila se je vrsta pesnikov iz delavskih vrst. Tej „proletarski“ literaturi je stopilo ob stran prvo poprevratno mladinsko kulturno gibanje okrog revije „Mladina“ (1925—1929), ki je pogumno dvignilo Cankarjev prapor. Pot mu je začrtal Srečko Kosovel, ki bi bil zrastel gotovo v osrednjo osebnost slovenske literature kot pesnik in kot ideolog, če bi se bil mogel razviti, a je dočakal le dva in dvajset let (umrl l. 1926.). V „Mladini“ je bila še v veliki meri zastopana idealistična miselnost. Vplivala je zlasti s teoretičnim razjasnjevanjem narodnega vprašanja in z odločnim odporom proti ogrožanju slovenske samobitnosti. „Mladino“ je nekako nadaljevala Kreftova „Književnost“ (1933—1935), ki pa je prelomila z idealizmom in zato lahko razširila obzorje ideološkemu prizadevanju novega rodu zlasti na področju filozofije in ekonomije. Ob strani tega idejnega razvoja se je skušal posebej uveljavljati tudi ostanek stare socialne demokracije (revija „Svoboda“ od l. 1929.), ki pa ni prišel do znatnejšega pomena in zaostaja zlasti v zadnjih letih, odkar se je novi rod lotil analize slovenske socialne, politične in kulturne preteklosti, iz sedanjosti pa poleg narodnega tudi zelo zanemarjenega kmečkega vprašanja, ki ga je postavilo na dnevni red l. 1935. na novo oživljeno kmečko gibanje. V zadnjem desetletju je stopilo kmečko življenje s svežo silo v slovensko literaturo zlasti z realinom Miškom Kranjcem.

Rod, ki je zrastel v zadnjih dveh desetletjih in se tudi idejno usmeril v duhu naprednih družbeno-političnih teženj svojega časa, ki so edine v skladu z najboljšimi tradicijami slovenske kulture, daje v zadnjih letih s svojim delom slovenski kulturi že tako močan pečat, da sta obe še nedavno prevladujoči konservativni ideologiji v očitni defenzivi. Omeniti pa moramo tudi, da je našel novi rod podpornika in zaveznika v delu starejšega rodu, ki se po prevratu še ni bil toliko idejno sprostil, da bi se bil že tedaj po razočaranju v plodove meščanske demokracije bistveno preusmeril.

* Tu opozarjamo na Poljančev članek „Realizam Ivana Cankara“ v beograjski „Naši stvarnosti“ (št. 17—18, april 1939), ki odlično prikazuje vlogo in pomen Ivana Cankarja nasproti nevzdržnim tezam, ki jih je zastopal v „Pregledu“ l. 1937. Ž. Plamenac.

Štiri in dvajset ur Milana Ponikvarja

Igor Torkar

Tisto jutro je vstal Milanov brat že na vse zgodaj in odšel, ko je bila še tema. Razmetana odeja je visela z njegove prazne postelje tako čudno skrotovičena, da se je v poltemi zdelo, kot bi človeško truplo omahnilo čez rob. Ko pa je jutro zaplodilo svetlobo, so te pošastne oblike in sence kre-